

ТУРИСТИЧКА ВРИЈЕДНОСТ РУРАЛНОГ ПРОСТОРА ТРЕБИЊА**Дајана Вукојевић¹ и Срђа Поповић²**¹Канцеларија за науку, истраживање и развој, Универзитет у Источном Сарајеву²Факултет за медитеранске пословне студије, Тиват, Република Црна Гора

Сажетак: Требиње представља најзначајнији урбани центар источне Херцеговине. Као водеће полифункционално насеље организује и усмјерава значајни геопростор на тремеђи Босне и Херцеговине, Хрватске и Црне Горе. Аутори се у раду баве туристичко-географском валоризацијом руралног општинског простора у функцији одрживог развоја туризма.

Кључне ријечи: Требиње, туристичка валоризација, рурални простор, одрживи туризам.

Original scientific paper

TOURISTIC VALUE OF THE RURAL AREA OF TREBINJE**Dajana Vukojević¹ and Srđa Popović²**¹Science, Research and Development Office, University of East Sarajevo²Mediterranean Business Studies College, Tivat, Montenegro

Abstract: The town of Trebinje is the essential urban center of East Herzegovina. Being the leading semi-functional settlement, it organizes and directs the geo-space at the junction of three borders of Bosnia and Herzegovina, Croatia, and Montenegro. The paper discusses the touristic-geographical valorization of the rural municipal area aiming at touristic sustainable development.

Key words: Trebinje, touristic valorization, rural area, sustainable tourism.

УВОД

Туризам на селу, рурални туризам или сеоски туризам су идентични појмови за (у исто вријеме) и стару и нову појаву (интересовање за ову врсту рекреације као одговор нарастајућим притисцима индустријализације и урбанизације почиње још у XIX вијеку, али се прави облици туристичких садржаја у сеоским просторима афирмишу тек у скорије вријеме). Иако имају различита значења у различитим земљама (нпр, у Финској обично значи издавање викендица и обезбјеђивање услуге хране у сеоским домаћинствима, у Холандији подразумијева боравак на фарми са много активности, у Грчкој то је ноћење у традиционалном смјештају/соби

INTRODUCTION

Tourism of the countryside, rural tourism, or countryside tourism are identical terms for both an old and new phenomenon (the interest for this type of leisure time came as a response to the growing impacts of industrialization and urbanization in early 19th century but the real forms of touristic content in have emerged only recently). Although the term varies in meaning depending on different states worldwide (e.g. in Finland, the term usually refers to renting cottages for board and lodging in country farm holds; in the Netherlands, it refers to renting farm holds accompanied by different activities; in Greece the terms refers to the overnight stay

и традиционални доручак, у Словенији гости бораве заједно са сеоском породицом и ручају са њом ...) они симболизују различиту туристичку активност у руралном (сеоском) простору. Главни мотив туристичког путовања у овом виду туризма јесте повратак природи. Многи га сматрају бизнисом будућности. Појмови који описују овај вид туризма и туристичке дестинације на селу су "мало али ексклузивно, природно и здраво". Термин рурални туризам је прихваћен од стране Европске уније, а као такав односи се на све туристичке активности у руралним предјелима (Liberty, 2007, стр. 85). Те активности могу се одредити као: агротуризам (у сеоским домаћинствима или на фармама туристи посматрају или учествују у традиционалним пољопривредним радњама); еко-туризам (туризам који подржава заштиту природних ресурса); рурално искуство (туризам на селу гдје туристи учествују у свакодневном сеоском животу); културни туризам (односи се на културу, историју, археологију и остале карактеристике руралног подручја); комбиновани облици посебних интересовања (могу бити догађаји, фестивали, рекреација на селу, производња и продаја локалних сувенира и пољопривредних производа) и сл. На основу напријед изнијетог, кључни елементи (детерминанте) система руралног туризма су (Вукојевић, 2010, стр. 142):

- Лоциран је у руралним просторима;
- Функционално рурално отворен простор, контакт са природом и свијетом природе, насљеђе, "традиционална" друштва и "традиционалне" праксе;
- Дозвољава учешће у активностима, традицији и начину живота локалног становништва;
- Обезбјеђује персонализован контакт.

Јасно је сада да у оквиру појма руралног туризма морамо подразумевати широк опсег активности, услуга и задовољстава обезбијеђених од стране пољопривредника и сељака да би привукли туристе у њихову област у циљу стварања додатног прихода. То је облик туристичких активности на сеоским домаћинствима и имањима али и излети и одмори у природи и сеоским предјелима/ срединама. Боравак туриста уључује, поред

and the traditional breakfast; in Slovenia, it means that the guests spend time with the host family, etc.), it symbolizes a diverse touristic offer within a rural (countryside) space. The main motive for a touristic voyage is the return to nature. Many believe it is the business of the future. This type of tourism is usually described as being "poor but exclusive, natural, and healthy". The term rural tourism is accepted by European Union and refers to all touristic activities within rural areas (Liberty, 2007, p. 85). These activities can be regarded as follows: agro tourism (at farm holds tourists observe or participate in traditional agricultural activities); ecotourism (the tourism supporting protection of natural resources); rural experience (tourism in the countryside where tourists often take part in everyday life); cultural tourism (including culture, history, archaeology, and other features of rural space); combined types of special interests (events, festivals, recreation, production and sales of local souvenirs and agricultural products) etc. Based upon the aforementioned facts, the key elements (determinants) of the rural tourism system are as follows (Вукојевић, 2010, p. 142):

- It is located within a rural area;
- A functionally rural open space; it has the contact with the nature; heritage; "traditional" communities and "traditional" practices;
- It allows participation in local population's activities, tradition, and life style;
- It provides a personalized contact.

It is now clear that within the framework of rural tourism we must refer to a wide range of activities, services, and satisfaction provided by peasants and agriculturalists in order to attract tourists to their regions in order to provide additional income. It is a form of touristic activities at the farm holds including leisure time in the countryside. The tourist stay covers board and lodging, manifestations, festivals, recreation, production and sales of handwork and agricultural products. Both local and foreign tourists usually choose this type of tourism due to fresh air and water, healthy climate, preserved environment, picturesque

услуге смјештаја, манифестације, фестивале, рекреацију, производњу и продају ручних радова, занатских и пољопривредних производа. Најчешћи разлози, због којих ће се домаћи или страни туриста (гост) одлучити за сеоско домаћинство, су чист ваздух, вода, здрава клима и очувана животна средина, сликовитост краја, могућност слободног кретања у природи, разгледање занимљивости у околини и др. Неке од активности које туристи радо упражњавају у руралном туризму су: шетње, различити спортови, пливање, веслање, риболов, лов, пењање по стијенама, јахање, возња бициклом, фотосафари и сл. Такође, културно-историјски споменици, музеји, галерије, различита догађања и посебне услуге у близини туристичког сеоског домаћинства олакшавају упознавање туриста (госта) с природним, историјским и културним особинама краја. У новије вријеме туристи овог вида траже задовољство у стицању аутохтоних практичних знања, као што су стари занати, плетење, ткање, грнчарство, опанчарство, пинтерство и сл. Међутим, иако туристи траже нетакнуту изворну природу и руралну архитектуру, они не могу без минималног комфора на који су навикли станујући у урбаним просторима.

Ако нема приступног и доброг пута (може и макадам), онда се такво домаћинство не може сврстати у понуду, јер вјероватно не би опстало у конкуренцији. Такође, битно је и питање водоснабдијевања и снабдијевања електричном енергијом, топлификација, удаљеност до прве кафане, трговине, поште, банке, љекарске ординације, апотеке или аутосервиса...

ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗЦИЈА РУРАЛНОГ ПРОСТОРА ТРЕБИЊА

Требиње је општина у сливу ријеке Требишњице, између Билеће, Љубиња, Равног, Херцег Новог и Дубровника. Веома важно обиљежје Требиња, огледа се у томе што се налази на подручју приморске, источне Херцеговине, на тремеђи Босне и Херцеговине, Хрватске и Црне Горе. Природну физиономију Требиња

scenery, free walks in nature, sightseeing, etc. Some of the activities that the tourists often exercise are hiking, different types of sport, swimming, boating, fishing, hunting, rock climbing, cycling, photo safari, etc. Furthermore, cultural-historic monuments, museums, galleries, different events and services within the range of a farm hold help tourist get acquainted with natural, historical, and cultural characteristics of an area. This type of tourists have been recently aiming at gaining autochthone practical skills such as ancient crafts, knitting, embroidery, pottery, opanka making, etc. Nevertheless, though the tourists seek the intact nature and rural architecture, they still demand the commodity they are used to in their urban households.

Unless there is a good road infrastructure (at least a macadam), a farm hold cannot be regarded as potentially competitive. In addition, we have to take into account the water supplies, electricity supplies, heating, the nearby cafes, shops, bank, post office, dispensary, chemist's shop, etc.

TOURISTIC VALORIZATION OF THE TREBINJE RURAL AREA

Trebinje is a municipality located within the Trebisnjica catchment area among the towns of Bileca, Ljubinje, Ravno, Herceg Novi, and Dubrovnik. A key feature of Trebinje is the fact that the town's position is in East Herzegovina, near the sea, at the junction of three borders of Bosnia and Herzegovina, Croatia, and

и његовог окружења чини крашко, Требињско поље и препознатљив крашки брдско-планински оквир (Леотар, Бијела Гора, Зубачке планине) и велики број голих кречњачких брда и површи са свим микрооблицима холокраста. Судаћи према туристичким кретањима у непосредном региону положај Требиња је повољан. Требиње се налази на граници са двије туристичке регије на Јадрану, и то са дубровачком и црногорском. За туризам Требиња велику улогу имају путеви који повезују сјеверне дјелове Босне и Херцеговине са морем. Преко Требиња пролазе саобраћајне везе које приморје повезују са Сарајевом као дисперзивом туриста из Босне, од ког је удаљено 209 km, а даље на сјевер, долином ријеке Босне са аграрним подручјима Војводине, затим главним градом Србије, Београдом и другим центрима Панонске области. То су густо насељени простори који гравитирају према јадранском приморју и крећу се овим правцима ка мору.

Још једна важна саобраћајница иде од Дубровника, преко Требиња, долином Дрине, преко Вишеграда, Ужица и даље на исток долином Западне Мораве гдје се прикључује на паневропски саобраћајни коридор Е-75. Ова саобраћајница има велики значај што повезује унутрашњост земље са морем. Осим ове, транзитне функције, Требиње има и контактну функцију свог географског положаја, која се огледа, поред осталог, у томе да овај простор граничи са двије државе, то се при добросусједским односима позитивно одражава и на инострану туристичка, највише излетничка и транзитна кретања.

Туристичка кретања која воде од сјеверозапада према југоистоку, додирују Херцеговину. Једна од најважнијих туристичких саобраћајница, Јадранска магистрала, дјелимично пролази кроз херцеговачку територију, кроз туристичко насеље Неум и повезује све њене правце према сјеверу уз долину Неретве и од Дубровника према Требињу (Михић, 1968, стр. 35).

Главни путни правци су према: сјеверозападу ка Бањалуци, сјеверу ка Сарајеву, истоку ка Никшићу, југоистоку ка Херцег Новом, југозападу ка Дубровнику.

Montenegro. The natural physiognomy of Trebinje and its surrounding area is the karst Trebinjsko polje and the authentic karst highlands (Leotar, Bijela Gora, Zubacke mountains) and a great number of bare karst hills with all micro types of holokarst. Judging from the touristic movements in the vicinity of Trebinje, the town's position is very favorable. It merges two touristic regions in the Adriatic area, i.e. Croatian and Montenegrin. The roads connecting northern parts of Bosnia and Herzegovina and the sea also play an important role for the tourism. There is also road infrastructure crossing Trebinje and connecting it with Sarajevo, which disperses tourists Bosnia-wide (Sarajevo-Trebinje distance being 209 km), and further northward downstream river of Bosnia, reaching all the way to agrarian area of Vojvodina, Belgrade (Serbia capital) and other Pannonia centers. These are all areas of dense population gravitating towards Adriatic Sea.

Another important road starts from Dubrovnik and moves along Trebinje, the Drina river valley, Visegrad, Uzice, and further east along the Zapadna Morava river valley, where it merges with the Pan European E-75 road. This is a very important route with a large importance as it connects the interstate and the sea. Apart from this road function, Trebinje also has a contact function due to its geographical position at the borderline of two countries. Along with a good neighboring tradition, this affects foreign touristic and road transition movements.

Touristic movements that go from north-west to south-east also influence Herzegovina. One of the most important touristic roads is the Adriatic highroad that partially crosses Herzegovina territory through the touristic town of Neum and connects it with northern territory down the Neretva valley and from Dubrovnik to Trebinje (Михић, 1968, p. 35).

Main roadways are as follows: north-westwards to Banjaluka, northwards to Sarajevo, eastwards to Niksic, south-eastwards to Herceg Novi, and south-westwards to Dubrovnik.

ТУРИСТИЧКА ВРИЈЕДНОСТ РУРАЛНОГ ПРОСТОРА ТРЕБИЊА
TOURISTIC VALUE OF THE RURAL AREA OF TREBINJE

Таб. 1. Удаљеност Требиња од важнијих извора туристичке тражње
Tab. 1. Distances from Trebinje to some relevant centers of touristic demands

Град	City	Друмска удаљеност (km)	Road distance (km)	Пролазни центри	Side stops
Дубровник	Dubrovnik	30		Ивањице	Ivanjice
Херцег Нови	Herceg Novi	40		Мељине	Meljine
Подгорица	Podgorica	112		Ластва, Никшић	Lastva, Niksic
Мостар	Mostar	115		Љубиње, Столац	Ljubinje, Stolac
Сарајево	Sarajevo	209		Билећа, Гацко, Фоча	Bileca, Gacko, Foca
Бањалука	Banjaluka	344		Мостар, Сарајево, Зеница	Mostar, Sarajevo, Zenica
Бијељина	Bijeljina	387		Сарајево, Тузла	Sarajevo, Tuzla
Нови Сад	Novi Sad	476		Фоча, Зворник	Foca, Zvornik
Београд	Beograd	480		Фоча, Вишеград	Foca, Visegrad
Загреб	Zagreb	644		Сарајево, Бањалука	Sarajevo, Banjaluka

Извор/Source: Вукојевић, 2010, стр/рр. 16

Истакнуте тенденције у развоју руралног туризма у Европи имаће и знатног утицаја и на развој руралног туризма у Требињу. Наиме, површина износи 904 km². Укупан број становника процјењује се на 30.627. Просјечна густина насељености на простору Требиња износи (по процјени) 35.14 становника/km². Пошто општина Требиње обухвата једно градско и 139 сеоских насеља, становништво је по урбано-руралној структури подијељено у односу: 85 % градског и 15 % руралног становништва. Од укупно 139 сеоских насеља у Требињу је око стотинак насеља традиционалног руралног карактера. То је простор који чини 84,6 % укупне територије требињске општине (904 km²). Од тога највећи број традиционалних сеоских насеља има мање од 50 становника/насељу, док је просјечан број становника по насељу свега 33,2. Само 21 сеоско насеље је обухваћено урбанистичким просторним планом, док је интензивни процес урбанизације присутан на свега 3,5 km радијуса од урбаног

Development tendencies within rural tourism development in Europe will also largely affect rural tourism development in Trebinje. Namely, the territory covers 904 km². Total population is estimated to be 30, 627. Average population density in Trebinje territory is 35, 14 people/km². As the municipality of Trebinje covers one urban and 139 rural settlements and the population is divided into 85 % of urban and 15 % of rural population. Of 139 rural settlements in Trebinje, some 100 are traditionally rural and they cover 84, 6 % of total municipal territory (904 km²). Most traditional settlements have less than 50 people per settlement whereas average population is but 33, 2 people. Only 21 rural settlements are included into the urban spatial plan and the intensive urbanization covers only 3, 5 km with the urban center radius.

Touristic offer of Trebinje rural settlements

центра - Требиња.

Атрактивности туристичке понуде требињских села сврставају се у двије групе:

- група материјалних културних добара,
- група духовних културних добара.

У прву групу сврставају се куће на селу, окућница и објекти за привредну активност сељака, традиционална исхрана, народна ношња и начин живота и рада на селу. У другу групу вриједности налазе се народни обичаји, навике, вјеровања и сл. Ово су основни извори за упознавање једног народа, те представљају најзначајнији фактор који мотивише туристу (госта) да крене на путовање. Са овог становишта главне понуде у руралном туризму општине Требиње могу се развијати кроз рекреативно-едукативне садржаје, спортско-рекреативне садржаје и гастрономску понуду. Ради се о релативно новој компоненти туристичке понуде коју би требало развијати у интегрисаној туристичкој понуди Требиња. Већина села у требињској општини налазе се у питорескном (по ободима крашких поља, поред јаким крашких врела) предјелу. У околини сваког села налазе се природне туристичке вриједности као и одређени број културно-историјских споменика. Значајан број сеоских насеља налази се на релативно малој удаљености од Требиња и са градом су повезана солидним комуникацијама.

can be divided into two groups as follows:

- Material cultural goods,
- Religious cultural goods.

The first group includes rural households and commercial facilities and property, traditional food, traditional attire and countryside lifestyle. The second group refers to customs, traditional habits, beliefs, etc. These are all ground basis for meeting a people and they are the key factor for motivating a tourist (guest) to take a road trip. From this point of view, main offer of rural tourism in Trebinje may be developed via recreational-educational content and cuisine. This relatively new component of touristic offer should be integrated into Trebinje touristic offer. Most rural settlements in Trebinje municipality are located within a picturesque region (karst fields and wells). In the vicinity of each settlement, there are natural touristic values and a number of cultural-historic monuments. Majority of rural settlements are located relatively close to Trebinje and there is also a good road infrastructure to the city.

Таб. 2. Туристичка понуда руралног туризма Требиња
 Tab. 2. Touristic offer of Trebinje rural tourism

Сегмент понуде	Циљне групе	Основна материјална база развоја туризма (инфра и супраструктура)	Иницијативни капацитети
Type of offer	Target group	Basic material base for tourism development (infrastructure and superstructure)	Initial capacities
Рурални туризам	Урбане породице; ужа друштва, интелектуални слојеви, савремени "номади" из земље и иностранства	Уредно електро; водоводно; топлотно снабђевање села; друмска доступност; адекватан смјештај	Засеоци и села, нпр. Увјећа-етно село, село Моско, Горње и Доње Чичево, Тврдош...
Rural tourism	Urban families; Closed societies, intellectual communities, modern 'nomads' from both country and abroad	Regular supplies of water, electricity and heating; road availability, adequate board and lodging	Hamlets and settlements, e.g. Uvjeca ethno village, Mosko village, Gornje and Donje Cicevo, TvrDOS, etc.

Извор/Source: Вукојевић, 2010, стр/рр. 138

Од више модела продукта руралног туризма у селима требињског простора, у будућем развоју апострофирамо, могућност за иницирање слjedeћа два:

1. Систем катунског туризма;
2. Систем етно-пансиона или сеоска туристичка радиност.

Први модел се развија у специфичном амбијенту "Туристичком катуњу" (као својеврсном гету туристичке самодовољности). Ради се о новоизграђеном или адаптираном и прилагођеном дијелу (бачија, катун, заселак, и сл.) сеоског насељског фонда у коме се врши смјештај туриста и организује врло префињен и богат садржај боравка. Најчешће ову врсту активности упражњава богатија и урбаним животом засићена клијентела.

Други модел путем акционарства, задругарства, кредитирања или неке друге врсте финансијске потпоре, опредјељује извјестан број сеоских домаћина да један дио својих стамбено-пословних зграда ставе у функцији боравка туриста, којима потом пружају туристичке услуге. Потенцијални корисници су урбана клијентела средње платежне моћи, најчешће породице, али и млади људи (парови жељни романтичне сеоске идиле), авантуристи, истраживачи, љубитељи здраве и очуване природе итд.

У појединим зонама требињске општине сасвим је могуће комбиновати ова два модела понуде. Сеоска насеља Увјеће, Тврдош, Чичево Горње, Нецвијеће, Биоград, Дужи, Арсланагића мост, Гомилјани, Веља Гора и др. под одређеним програмским условима, уз јасне нормативе и стандарде могло би да отпочне неке од ова два модела формирања туристичке понуде. По моделу Bench Markinga, најбоље шансе за етно-пансион модел туризма имају: Увјеће, Дужи, Тврдош, Буговина, Бијелач, Тодорићи, Лапја и др. За "катунски" модел понуде приоритетне су зоне традиционалних крашких села размјештених по ободима Поповог и Требињског поља.

Кроз ова два модела туристичка понуда Требиња била би обогачена и допринијела би отварању сеоских средина према туристичкој тражњи. Уз традиционалну гостољубивост, обичајне, фолклорне и старозанатске форме,

Of many models of rural tourism products in Trebinje, future development should take into account the following opportunities:

1. System of cottage tourism;
2. System of ethno-boarding houses or rural touristic activities.

The first model is developed within a specific environment called "touristic cottages" (as a type of touristic self-sufficiency ghetto). It is a newly built or adapted part (hamlet, camp, etc.) of a village in which tourists are settled and the board and lodging is organized in abundance. This type of tourism is usually exercised by rich and urban clients.

The second model is performed via stock-holding, cooperatives, or some other type of financing. Within the process, a number of farm hold owners decide to engage a part of their properties into touristic offer and provide touristic services. Potential users are the middle class urban clients, families and the young, adventurers, explorers, intact nature lovers, etc. Certain zones of Trebinje municipality can already combine these two models of offer. Settlements of Uvjece, Tvrdoš, Cicevo Polje, Necvijece, Biograd, Duzi, Arslanagica most, Gomiljani, Velja Gora, etc. may start one of the two models under specific program conditions along with clearly defined normative and standards. On the other hand, Bench Markinga model is best suitable for ethno-boarding house tourism for the settlements of Uvjece, Duzi, Tvrdoš, Bugovina, Bijelac, Todorici, Lapja, etc. The "cottage" model of offer should target at zones of traditional karst villages located on the rims of Popovo Polje and Trebinjsko Polje.

These two models would enrich Trebinje touristic offer and contribute improvement of rural settlements to touristic offers. Along with traditional hospitality, customs, folklore, and ancient crafts of Herzegovina may become competitive not only in local but also in foreign touristic market. This may also improve life standards of local population living in the villages of Trebinje municipality.

An organized program of these two

припремање намирница и разоноде по српској (Херцеговачкој) традицији, могао би да постане конкурентан вид туристичке понуде, не само на домаћем, већ и на иностраном туристичком тржишту. Допринијела би подизању животног стандарда становништва у селима требињске општине.

Осмишљен програм ова два модела туристичке понуде могао би врло брзо да постане конкурентан на тржишту БиХ. Прије свега, цијеновно је подношљив за добар дио осиромашене популације у градовима, а маркетиншком активношћу могао би да се покаже као зов домаћинског дружења и одмарања.

По правилу, за неки од ова два модела руралног туризма опредјељују се појединци, групе или породице за тзв. други одмор. Изразито је сезонског карактера. Највећа интересовања за овакве одморе су у прољеће (април, мај) односно у јесен (септембар, октобар). Уопштено гледано, туристи који се опредјељују за овакве туристичке понуде јесу људи засићени градским свакодневним стлом и ритмом живота ("урбани номади"). Често су заинтересовани за природу, културу, етнологију, истраживања, романтику, идиљу. Већином се ради о образованој клијентели са посебним жељама везаним за гастрономију, напитке, вина, артизанатске или сеоске послове.

Потенцијална емитивна тржишта за руралне моделе туристичке понуде Требиња су, прије свега, велики урбани центри у БиХ, али и у Србији, Хрватској, Аустрији, Мађарској, Словенији, Њемачкој, Италији, САД-у, Русији и др.

За развој руралног (оба предложена модела) туризма на простору требињске општине одговорни су бројни носиоци. Поред сеоских домаћинстава ту су мјесне заједнице, туристичке организације, државни органи, НВО, медији, привредне коморе и др. За почетак би ваљало уз помоћ туристичке организације и Скупштине општине Требиње окупити заинтересоване домаћине из ових села, понудити им конкретан програм и формирати катунске и домаћинске туристичке заједнице (најпријемчивије су породичне задруге), које би се кроз обуку и тренинг за релативно кратко вријеме претвориле

models of touristic offer may quickly become competitive in BiH market. Firstly, the prices are bearable for the poor urban population and the marketing activities may serve as a warm welcome.

As a rule, it is usually individuals, groups of people, or families who decide to use one of the two models for a so-called second vacation. They are exclusively seasonal. These types of tourism are most interesting in spring (April, May) or autumn (September, October). Generally, tourists who decide to take on these types of touristic offer are those fed up with everyday urban lifestyle ("urban nomads"). They are often interested in nature, culture, ethnology, exploring, romance, pastoral scenery. The clients are usually well-educated with special demands in gastronomy, wines, arts crafts or countryside activities.

Potential emission markets for rural models of Trebinje touristic offer are large urban centers in BiH but also in Serbia, Croatia, Austria, Hungary, Slovenia, Germany, Italy, USA, Russia, etc.

There are many responsible entities liable for rural tourism development in Trebinje municipality. Apart from rural households, there are local communities, touristic organizations, state authorities, NGOs, media, chambers of commerce, etc. For a start, the Touristic organization and city Assembly of Trebinje should gather all the interested people from villages and introduce them with a specific program and then form cottage or farm hold touristic communities (family cooperatives should be best solutions), which would train people in a short notice and transform village properties into cottage or touristic workshops. Later on, these workshops would gather young people of different profiles in order to create a recognizable "eco-ethno-green" touristic belt around Trebinje.

у сеоске катунске и туристичке радионице. Касније би те радионице окупљале младе људе различитог профила и интересовања, све са циљем стварања једног препознатљивог "еко-етно-зеленог" туристичког прстена око Требиња.

ЗАКЉУЧАК

Територија требињске општине није изразито туристички простор. Зато се, у овом раду, и разматрала као географски простор који посједује одређене потенцијале за развој туристичке привреде тј. туризма у ширем смислу ријечи, са посебним акцентом на развој руралног туризма. Требиње и његова околина располажу са једним бројем високо потенцијалних, природних и антропогених туристичких вриједности, које својом изузетном вриједношћу знатно премашују уско локалне, регионалне па чак и државне оквире. Ако би се сачинио инвентар природних вриједности, као синтетички израз цијелокупног простора, истиче се његова несумљива еколошка вриједност и геоморфолошка специфичност. Изузимајући доње дијелове тока Требишњице, као и неке урбане цјелине, који су, усљед индустријализације, попримили и одређену дозу загађености, далеко највећи дио општине Требиње покривају еколошки чисти и здрави простори, који за развој туризма данас, а и у будућности, имају једну од пресудних улога.

Даље, веома интензиван живот човјека у овим крајевима оставио је низ значајних локалитета, споменика и најразличитије трагове више цивилизација, које срећемо на читавом простору и који су предмет живог интересовања посјетилаца ових крајева.

Уважавајући резултате остварене у овом раду у закључним разматрањима констатујемо да будући привредни развој на географском простору Требиња треба усмјерити у правцу доминантности туризма као водеће привредне активности, на одрживим принципима. Уз туризам, као комплементарну активност, треба развијати пољопривреду (здрава храна) те различите услужне дјелатности, пратеће туризму (угоститељство, трговину, саобраћај, ријетке

CONCLUSION

The territory of Trebinje municipality is not a typical touristic region. Therefore, this paper addresses the geographical space with certain potentials for the development of touristic commerce, i.e. tourism in its widest sense, focusing on rural tourism development. Trebinje and its vicinity dispose of a number of highly potential both natural and anthropogenic touristic values, which go far beyond local, regional, or even national framework. If we devised a list of natural values that would synthetically express the whole of the territory, we would reach a vast ecological value and geomorphological specificity. If we exclude lower Trebisnjica stream and some urban areas that due to industrialization absorbed a lot of pollution, most of Trebinje municipality covers ecologically clean space crucial for the future development of tourism in general.

In addition, the intensive lifestyle of local population left trace in many locations (monuments and other marks of human activities) that are subject to interest of many visitors.

Taking into account the results of our research, we should state that the future commercial development of Trebinje should focus on tourism as a leading commercial branch based upon sustainable principles. Apart from tourism, as a complementary activity, development should also focus on agriculture (organic food), services (restaurants, markets, traffic infrastructure, rare crafts, culture, sports, etc.). Within the development policies, tourism should be given the leading role as an integral factor of settlement infrastructure and functional

занате, културу, спорт и сл.). Туризам би морао, у развојној политици требињске заједнице, да добије улогу будућег интеграционог фактора у насеобинској структури и носиоца функционалне трансформације насеља.

Географски простор Требиња, у туристичкој функцији, треба организовати као обједињену (синергија парцијалних понуда) туристичку понуду, са урбаном насељском структуром Требиња као носиоцем развоја. Град Требиње треба усмјерити у правцу потенцијалног туристичког центра јединствене туристичке дестинације коју би, поред саме урбане структуре града, чинили и пратећи локалитети и пунктови туристичког развоја (нпр., Ластва, Леотар, Грачаница, Тврдош и сл). Са улогом централног туристичког насеља град Требиње би постао фактор просторне интеграције и функционалне трансформације, како насеобинско-географског простора саме општине, тако и руралних насеља источне Херцеговине. У будућем развоју цио простор Требиња треба уређивати и организовати у правцу привлачне туристичке дестинације намијењене првенствено гостима средње, али и високе куповне моћи, подједнако погодне за бијег од стресова и "тјескобе" свакодневнице, активни породични одмор и излете (једнодневне и вишедневне).

Своју тржишну препознатљивост (бренд) треба базирати на пејзажној разноликости и повољним климатским карактеристикама херцеговачког и јадранског поднебља, амбијенталној вриједности урбане цјелине Требиња, значајним културним манифестацијама и бројним активностима у очуваном и специфичном руралном амбијенту.

Компаративне предности Требиња треба да буду развојна перспектива, како би Требиње било, не само град богате прошлости, већ град динамичне садашњости, град отворене будућности, град културе, препознатљива туристичка дестинација.

Читав будући развој, у највећој мјери, зависиће од тржишних кретања и спремности да се набројане концепцијске основе реализују у све акције на дужи и краћи период (креативно и оперативно).

transformation of habitats.

Geographical space of Trebinje, in the function of tourism, should be organized so as to unite (partial offer synergy) the touristic offer with the urban settlement structure of Trebinje which is the carrier of growth. The city of Trebinje should be viewed as a touristic center that might offer both city structure and accompanying locations of development (e.g. Lastva, Leotar, Gracanica, Tvrdoš, etc.). Being the central touristic settlement, Trebinje would become a factor of spatial integration and functional transformation of both settlement-geographical space of the municipality and rural settlements of East Herzegovina. Within the future development, the whole Trebinje territory should be arranged and organized so as to attract tourists of middle and high classes looking for an escape from stress and anxiety of modern lifestyle and active family vacations and excursions.

Its market distinctiveness (brand) should be based upon diverse scenery and favorable climate features of Herzegovina and Adriatic regions, landscape values of urban Trebinje area, cultural manifestations and many activities within a specific intact rural environment.

Comparative advantages of Trebinje should be the development perspective. This would make Trebinje not only a city of rich past but also a city of a dynamic present and open future; it would make it a city of distinctive touristic offer.

The whole future development will most depend on market movements and readiness to realize the aforementioned concepts and make them both short-term and long-term touristic activities (creative and operational).

ЛИТЕРАТУРА/ВІВЛІОГРАФІЈА:

Вукојевић, Д. (2010). *Туристичко-географска анализа Требиња, магистарски рад*. Пале: Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву

Вукојевић, Д. (2014). *Улога туризма у функционалној трансформацији регионалних центара Републике Српске, докторска дисертација*. Пале: Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву

Гњато, Р., Трбић, Г., Лојовић, М., Маринковић, Д., Гњато, О. (2005). *Република Српска – туристички потенцијали*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства

Davidson, J., Wibberley, G. (1997). Planning and the Rural Environment. *Urban and Regional Planning Series, Vol. 18*. Pergamon Press. Oxford

Liberty, B. W. (2007). Farm diversification as an Adjustment Strategy on the Urban Fringe of the West Midlands. *Journal of Rural Studies, Vol. 7. No 3*

Михић, Љ. (1968). *Туристички мотиви и објекти у Херцеговини*. Београд: Туристичка штампа

Чомић, Ђ., Јовић, С., Г., Поповић, Б. (2008). *Основе туризма*. Пале: Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву

World Tourism Organization. (1998). *What Tourism Managers Need to Know*. Madrid